

National Academy of Sciences of Ukraine
Institute of Archaeology
Committee of Field Researches

Національна академія наук України
Інститут археології НАН України

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN UKRAINE 1997-1998

Editor-in-Chief D.N. Kozak
Responsible Secretary N.O. Gavriluik

Address: Dr. Nadia O. GAVRILUIK,
Chief of Committee of Field Researches,
Institute of Archaeology of National Academy of Sciences,
12, Stalingrad Heroes, Kyiv, Ukraine, 254655.
Fax : (38 044) 418-3306 ; Tel.: (38 044) 418-4391
e-mail: tim@ittfnan.kiev.ua OR e-mail: ira@iarrh.kiev.ua

Editors: N.O. Gavriluik, N.S. Kozak

Technical editor: T.I. Latukha, N.O. Gavriluik

Computer design N.P. Timchenko

Type-setter S.S. Lyisenko

Authors of the composition "The faces of ancient population of Ukraine" on the 1st cover page are
N.O. Gavriluik and N.P. Timchenko (on materials of current Yearbook)

ISBN 966-02-0730-1

© Institute of Archaeology NAN Ukraine 1998

*80-річчю української археологічної
школи присвячується*

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ В У К Р А Ї Н І 1997-1998 рр.

Появі у світ цього
видання сприяла спонсорська підтримка
колективів ТОВ фірми "ПТФ" (м. Харків),
Чернігівської обліспекції управління культури,
Архітектурно-археологічної експедиції ІА НАН України

Київ
Інститут археології НАН України
1998

Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. // Збірка наукових праць/Під ред. Д.Н. Козака, Н.О. Гаврилюк. Київ, ІА НАНУ, 1998. - 200 с.

У 115 публікаціях (29 відносяться до 1997 р.; 76 - до 1998 р.; 10 - до питань з методики досліджень). Результати дослідження пам'яток кам'яної доби (13 публікацій), періоду бронзи (16), раннього залізного віку (10), античної культури (10), ранніх слов'ян (12); періоду Київської Русі (18) представлені з багатьма ілюстраціями. Наводяться дані про результати числених археологічних розвідок. Публікуються окремі знахідки. Висвітлюються питання методики проведення польових археологічних робіт.

Для археологів, істориків, антропологів.

Археологические открытия в Украине 1997-1998 гг. // Сборник научн. трудов/Под ред. Д.Н.Козака, Н.А.Гаврилюк. Киев, ИА НАНУ, 1998. - 200 с.

В 115 публикациях (29 относятся к 1997 г.; 76 - к 1998 г.; 10 -к вопросам методики исследований). Результаты исследования памятников каменного века (13 публикаций), периода бронзы (16), раннего железного века (10), античной культуры (10), ранних славян (12); периода Киевской Руси (18) представлены со многими иллюстрациями. Приводятся многочисленные данные по результатам археологических разведок. Публикуются отдельные находки. Освещаются некоторые вопросы методики проведения полевых археологических работ.

Для археологов, историков, антропологов.

Archaeological Researches in Ukraine 1997-1998 // Editors D.N. Kozak, N.O. Gavriluik, Kyiv, IA NASU 1998. - 200 p.

The collection of articles contains 115 papers about results of archaeological investigations in Ukraine. There are many plates and drawings in the book. 29 papers are related to 1997, 76 ones are related to 1998 and 10 papers describe field work methods. The sites and monuments of Stone Age (13 papers), Bronze Age (16), Early Iron Age (10), Antiquity (10), Early Slaves (12), period of Kyiv Russ (18) were investigated. Information from numerous surveys is published. The unique findings are also published. Some questions of field archaeological methodics are discussed.

For archaeologists, historians, anthropologists.

Головний редактор Козак Д.Н.

Відповідальний секретар Гаврилюк Н.О.

Друкується за постановою Вченої Ради ІА НАН України № 7 від 15.10.98 р.

Рецензент О.Г. Колесніков

ISBN 966-02-0730-1 © Інститут археології НАН України 1998

Первая надпись была найдена Плахтием Н. - школьником из с. Рыбаковка - на поле недалеко от солонца Тузлы, практически в том же районе, где в 1983 г. уже была сделана подобная находка (Карышковский П.О., 1993). В ходе проведенного нами обследования местности на пашне было зафиксировано значительное количество мелкого и среднего известнякового бутового камня; встречались также обломки керамических сосудов — амфор, сероглиняной столовой посуды. Известно, что местные жители раньше брали здесь камень для своих нужд.

Надпись нанесена на оборотной стороне мраморной скульптуры (по-видимому, женская фигура; голова и ноги отбиты). Сохранилось фрагментарно 11 строк — начальная часть надписи — посвящения архонтов Ахиллу Понтарху. Судя по особенностям шрифта, надпись датируется первой половиной II в. н. э. Место хранения данного эпиграфического памятника — народный краеведческий музей при школе с. Рыбаковка.

Вторая надпись хранится в школе с. Лиманы. Обстоятельства ее находки пока не удалось выяснить (предположительно, найдена в р-не сел Лиманы или Викторівка). Надпись выполнена на массивной стеле, сохранилась фрагментарно. Уцелели 8 заключительных строк посвящения «за мир города и за собственное здравие». Несмотря на отсутствие в сохранившейся части текста имени Ахилла Понтарха, едва ли будет ошибочным утверждение, что здесь также имеем посвящение этому божеству. Шрифт надписи характерен для III в. н. э.

Нужний Д. Ю., Ступак Д. В., Шидловський П. С.

Інститут археології НАН України

Розкопки пізньопалеолітичного поселення Семенівка 3 у басейні Трубежу у 1997- 1998 рр.

Пізньопалеолітичне поселення Семенівка 3 розташоване у 4 км на схід від однойменного села Баришівського району Київської області в урочищі "Вибле". За 250 м і 50 м відповідно на захід та південний захід від неї розміщуються повністю розкопані на площі 59 м² і 150 м² пізньопалеолітичні поселення епігравецьких мисливців на мамонтів Семенівка 1 і 2 (Нужний, 1997, с. 3- 23). Семенівка 3 подібно до них, розташовується на лівому, північному схилі невеликої балки довжиною біля 3 км, що впадає у долину Трубежу зліва за 1,5 км і практично навпроти того місця де остання з'єднується із заплавою його лівої притоки р. Недри. Балка таким чином проходить у підніжжя мису утвореного найвищою лівою терасою Недри і такою ж самою терасою Трубежу, що безпосередньо розташовується у підніжжям вододільного плато між долинами Недри, Супою і Трубежу. Це місце є домінуючою височиною в окрузі на відстані 25- 30 км.

Саме через це балка має чітку асиметричну будову й відповідно досить стрімку ліву терасу, вздовж якої розташовуються місцезнаходження і майже невиразну праву, з боку долини Недри. Тільки за 1 км вище балка набуває симетричнішої будови і висота та конфігурація її схилів зрівнюються. Висота тераси у місці розташування Семенівки 3 і 2 становить 20 м над рівнем сучасного тальвегу балки, тоді як для також повністю дослідженої у 1984 р. Семенівки 1 вона складає біля 6 м. Мис цієї лівої тераси сформованої балкою, на північному схилі якого й розташовуються всі три місцезнаходження, є таким чином найближчим до заплави Трубежу й у свій час безумовно закривав їх із боку річкової долини.

Протягом 1997- 1998 р. для з'ясування стратиграфії залягання культурних решток, їх складу та планіграфії поширення на Семенівці 3 були закладені два розкопи загальною площею 48 м². Умови збереження культурного шару були, як і на Семенівці 2, не дуже задовільними через його відносно невелику (140- 150 см) глибину первинного залягання, що потрапив у зону інтенсивної діяльності землерийних тварин. На площі розкопів була зафіксована така стратиграфія нашарувань:

- 30-65 см -неораний чернозем, що поступово переходить у знищене землерийними тваринами підґрунтя товщиною 30-40 см;
- 65-190 см- сіро-жовтий строкатий суглинок, що практично являє собою суцільну мішанину кротовин різного забарвлення, насамперед сірих, жовтих та брунатних кольорів. У нижній його

частині починаючи з глибини 130- 140 см з'являються рештки жовтавого нешаруватого лесу з яким і пов'язується культурний шар пізньопалеолітичної доби;

•190- 230 см - стерильний яскраво-жовтий шаруватий лес із лінзами дрібного піску, біолозкою та мікрівкрапленнями марганцю.

Перші крем'яні знахідки забарвлені блакитною патиною починають траплятися вже в орному шарі чернозему з глибини 20 см і стають особливо чисельними у сірувато-жовтому строкатому суглинку який, практично являє собою верству неодноразово змішаних кротовинами - чернозему, підгрунтя та горішних верств жовтавого лесоподібного суглинку. Починаючи з глибини 130 -140 см починають зустрічатись ще не перероблені кротовинами рештки цього суглинку, що мав більш-менш однорідну структуру без виразної шаруватості. Саме з ним й був безпосередньо пов'язаний культурний шар стації і тут на глибині 140- 160 см залягали більшість фауністичних решток мамута які не зазнали суттєвих зрушень і числені крем'яні вироби у горизонтальному положенні.

Планіграфічні спостереження за поширенням знахідок на площі розкопів засвідчили, що ним був накритий північно-західний сектор основного скупчення пізньопалеолітичних матеріалів, що відзначався значно більшою насиченістю фауністичними рештками, крем'яними виробами та прикрасами із морських черепашок ніж це спостерігалось на Семенівці 2. У напрямку ж до протилежного північно-західного кінця розкопів довжиною 8 м спостерігалась досить різке зменшення кількості крем'яних виробів, а особливо майже цілковита відсутність фауністичних решток. Ця ділянка розкопів безумовно вже окреслила периферію основного зосередження пізньопалеолітичних матеріалів і поселення уцілому.

Основні фауністичні рештки поселення представлені переважно мамутом (*Mammuthus primigenius* Blum.), де подібно до Семенівки 2, також домінували ребра цих тварин. Проте, на відміну від останньої, тут були виявлені також поодинокі кістки інших тварин: вовка (*Canis lupus*), якогось великого парнокопитного (*Bison* або *Ovibos* sp.), північного оленя та сайги чи козулі. Скупчення кісток зосереджувались у південно- східній частині дослідженої площі розкопів, причому утворювали пляму субовальної форми витягнуте із заходу на схід довжиною 4 м і шириною 3 м. Розкопами був відкритий лише її північний сектор. У межах основної концентрації, кістки зосереджувались ще й окремими мікроскупченнями де вони залягали досить хаотично і часто на різних глибинах у межах 25-30 см.

Показово, що у межах основного скупчення навіть досить великі мамутові кістки знаходились не тільки у горизонтальному положенні, як це мало місце в аналогічних стратиграфічних умовах Семенівки 2, але й залягали тут похило чи навіть вертикально. У нижній частині південного мікроскупчення на глибині 160- 175 см було знайдено два великих фрагменти мамутових лопаток у похилому положенні та анатомічна група з трьох мамутових же хребців. Деякі з укладених купою фрагментів ребер з мікроскупчення у північній частині основного зосередження кісток також виявилися шматками одного цілого мамутового ребра, спеціально розламаного ще у давнину на три частини. Згідно попередніх даних характер розташування частини кісток на площі вищезгаданого об'єкту свідчить про їх зрушення місця та перевідкладення у якусь яму, напевно від трохи заглибленого у землю легкого житла, під час її запливання.

Про те, що це скупчення кісток напевно фіксує таки рештки якоїсь легкої житлової споруди свідчить і характер культурних решток знайдених на його площі. Саме на цій ділянці розкопу зосереджувались основні знахідки прикрас із морських черепашок (Рис., 1- 12) і крем'яних знарядь (Рис. , 13- 50), а також покидьків їх виробництва. У цьому відношенні показовою є також й дуже висока кількість виявлених тут підвісок із черепашок та мікролітів. Перших з них вже знайдено 25 екз, що вже значно перевищує їх загальну кількість (17 екз.) виявлену на повністю дослідженій площі поселення Семенівка 2 (Нужний, 1987, с. 323). Проте за своїм видовим складом комплекс морських мушель Семенівки 3 є практично тотожним цим виробам із Семенівки 2. Подібно до останньої пам'ятки домінуючими і тут є черепашки "*Nassa reticulata*" (18 екз.), а два інших їх види "*Cyclope neritea* L." і "*Theodoxus* sp." представлені у

майже однаковій, хоча й невеликій кількості (по 3 і 4). Вони притаманні морським та лиманним екосистемах Чорного моря, звідкіля потрапили до пізньопалеолітичного населення Середньодніпровського басейну. Судячи із наявних черепашок із цілими двома отворами (Рис., 1) та їх пошкодженим зразкам із зруйнованою перегородкою (Рис., 6-8), згадані мушлі напевно нашивалися на одяг. Завдяки цьому, вони значно легше могли втрачатися саме у житлі, що відзначалося досить невеликими розмірами, а ніж за його межами. У культурному шарі тут, подібно до Семенівки 2, також виявлені рештки дрібних конкрецій середньодніпровського бурштину.

Певною відмінністю комплексів Семенівки 2 і 3 є значне домінування в останньому серед крем'яних знарядь не різців (51 екз.), а різноманітних мікролітів із затупленим краєм та покидьків їх виробництва (73 екз.) і це співвідношення напевно збережеться навіть після повного дослідження площі Семенівки 3. Проте типолого-морфологічний склад цих знарядь в обох комплексах є майже тотожним. Мікроліти представлені ланцетоподібними і мікрогравецькими вістрями та прямокутниками виготовленими на мікроплатівках за допомогою досить дрібної стрімкої і напівстрімкої ретуші (Рис., 13-51), іноді із застосуванням "мікрорізевої техніки" (Рис., 52-54). Різці належать здебільшого до бокового і кутового типів, рідше серединних їх різновидів на платівках середніх розмірів (Рис., 60-70).

Інша відмінність комплексу знарядь Семенівки 3 від вищезгаданої пам'ятки є з'ява тут невеликої серії знарядь для обробки шкір і виготовлення одягу. Насамперед це стосується двох типових скребачок кінцевого типу скорочених пропорцій на платівках (Рис., 58, 59) і ще двох їх аморфних зразків, а також двох крем'яних проколов (Рис., 55, 56). Згадані категорії знарядь є дуже типовими для комплексів поселень межиричської культури як із стаціонарними житлами, ямами та іншими конструкціями з мамутових кісток (Межирич, Добранічівка, Гінці), так і без них (Фастівська, Бугорок) (Нужний, 1997.-С.323). Носії цієї культурної спільноти, що відносяться до кола пам'яток епігравецької культурної традиції Східної Європи, заселяли Середньодніпровський басейн приблизно 15-13 тис. років тому.

При цьому комплекси без стаціонарних жител і конструкцій із розмаїттям типологічного складу знарядь праці, існували переважно протягом теплої весняно-літньої пори року. На противагу до останніх, пам'ятки із стаціонарними спорудами, які характеризуються більш сталим повторенням набору знарядь, можливо використовувались насамперед восени та взимку. Згаданий феномен був зумовлений більш детермінованою моделлю поведінки епігравецьких мис-

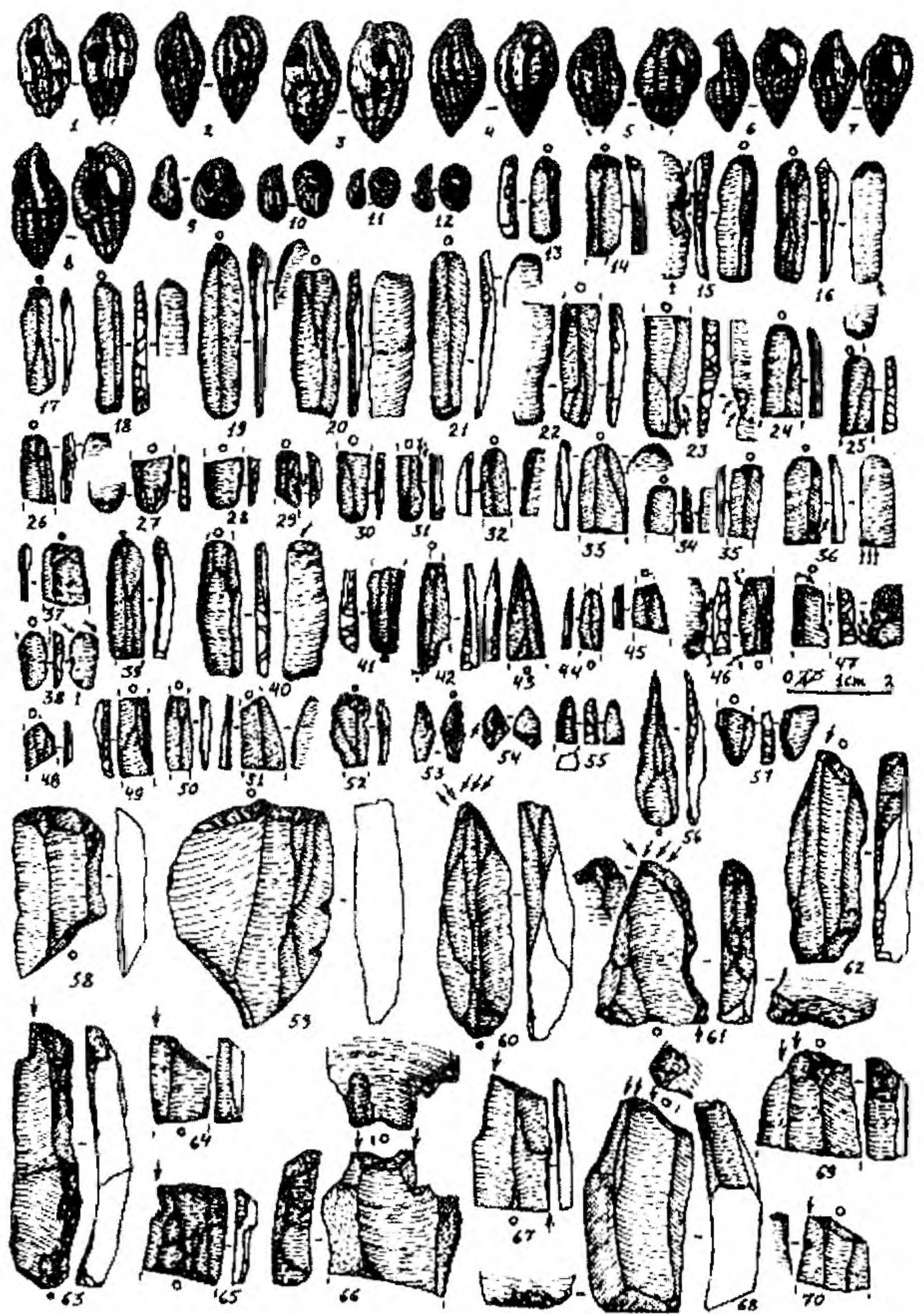

Рис. Семенівка 3, знахідки з розкопу 1998 року. 1-12 - підвіски з морських черепашок; 13-44 мікроліти і покидьки їх виробництва; 45-47 проколки та свердла; 48-49 скребачки; 50-60 різці.

ливців на мамутів прильодовикової зони протягом холодної пори року і важкої зимовки, обмеженою досить суворими кліматичними умовами пізнього плейстоцену. З іншого боку, кращі погодні умови у теплий весняно-літній сезон відкривали більші можливості для різноманітнішої, а головне активнішої господарської діяльності і поведінки палеолітичної людини взагалі.

Матеріали Семенівки 3 підтверджують це припущення. Аномально високий, як для межирічської культури, відсоток мікролітів у цьому комплексі (майже 42% всіх знарядь праці) вказують на ще більш виразну, ніж це було властиво Семенівці 2, господарську спеціалізацію пов'язану з активним полюванням на мамутів і на ширший видовий спектр тварин взагалі. Вона також значно відрізняється від комплексу Семенівки 1 - місця забою і розчленування ведмідя протягом короткочасової зупинки тут невеликої групи мисливців. З'ява ж знарядь для обробки шкіри у комплексі Семенівки 3, що супроводжується знахідками кісток вовка та різних копитних, підтверджує висловлене припущення щодо їх майже цілковитої відсутності на Семенівці 2, де практично всі фауністичні рештки належать мамутові, шкіра якого взагалі не була придатна для вичинки (Нужний, 1997, с. 19- 22). Напевно саме необхідністю маскування табору епіграветських мисливців, контролювання міграційних шляхів мамонтів та інших стадних копитних прильодовикових тундро-степів, а також можливо, необхідністю захисту від комах протягом теплого сезону й пояснюється таке незвичайне, з огляду на суворі кліматичні умови пізнього плейстоцену, розміщення Семенівського 2 і 3 поселень на високому північному схилі мису у підніжжя вододільного плато.

Оленковський М.П.

Херсонська обласна інспекція охорони пам'яток

Дослідження пам'яток кам'яного віку в Нижньодніпровському та Присиваському регіонах

Роботи автором проводились у двох напрямках - тематичні дослідження пізнього палеоліту та інспекційні охоронні обстеження пам'яток археології Херсонської області. На багатошаровій пам'ятці Дмитровка розкопом розміром 2х4 м здійснено перевірку наявності нижнього пізньопалеолітичного культурного шару. Пов'язане це з тим, що у 1990 р. стратиграфічним шурфом, закладеним на дні розкопу було виявлено окремі кам'яні вироби на глибині 2,5-2,6 м (на 0,9 метра нижче культурного шару відомої епіграветської стоянки). Дослідження показали, що культурний шар на цьому рівні відсутній або нижня стоянка містилась за межами розкопу 1990 р., на північ від нього.

В районі с.Любимівка Каховського району, на березі Каховського водосховища, обстежено місцезнаходження пізнього палеоліту - Любимівка I, Любимівка III, Сомова балка та мезоліту - Любимівка V. Місце збору підйомного матеріалу на Любимівці I знищено закріпленням берегу. Підйомний матеріал на Сомовій балці та Любимівці V більше не зустрічається (є інформація, що збори тут проводились також колекціонерами та торговцями антикваріатом). На Любимівці III зібрано крем'яний інвентар, серед знахідок якого є чудове вістря мікрогравет.

В 1997-98 рр. продовжено розвідкові дослідження в районі Перекопського перешийку. Обстежено берег поду біля с.Ставки Каланчакського р-ну Херсонської обл. Виявлено 2 пункти з поодинокими крем'яними знахідками (на пункті Ставки II знайдено округлий скребок високої форми) мезоліту або неоліту та сліди двох стійбищ доби бронзи. Обстеженням берега подової долини біля с.Червоний Чабан Каланчакського р-ну відкрито 3 пам'ятки: пункт кам'яного віку (кілька патинізованих відщепів можуть відносити його до пізнього палеоліту) та залишки двох короткострокових стійбищ (катакомбної культури доби бронзи та скіфів IV ст. до н.е.). На березі Сивашу, на південний-схід від Перекопського перешийку (територія Червоноперекопського р-ну Криму) досліджувались пам'ятки пізнього палеоліту та неоліту, відкриті автором в 1995-96 рр.

На місцезнаходженні ранньої пори пізнього палеоліту Перекоп I проведено шурфовку. Культурний шар у шурфі не виявлено, але в лесі, на глибині 0,71 м, знайдено патинізований па-

63. Кухар-Онишко Н.А.	Древнеегипетские памятники в собрании Николаевского краеведческого музея	93
64. Кухарчук Ю.В.	Дослідження палеолітичного місцезнаходження Муховець I	94
65. Куштан Д.П.	Нові знахідки металевих виробів доби бронзи у Черкаському Подніпров'ї	96
66. Латуха Т.И.	Охранные археологические работы в г.Белая Церковь и его окрестностях	98
67. Лейпунська Н.О.	Розкопки ділянки НГС в Ольвії (1997-1998)	100
68. Лысенко С.Д., Лысенко С.С.	Исследования на могильнике Малополовецкое-3 в 1998 г.	101
70. Лысенко С.Д., Скиба А.В.	Памятники с керамикой малополовецкого типа на Супое	106
71. Любичев М.З.	Дослідження черняхівських пам'яток на Мжі	109
72. Майко В.В.	Археологічні дослідження на плато Тепсень у 1998 р.	110
73. Мацкевий Л.Г.	Дослідження Львівської обласної експедиції У 1998 р.	111
74. Мироненко К.М.	Розвідки в південній окрузі великого укріплення Більського городища та на Нижньому Пслі	113
75. Назаров В.В.	Раскопки на Березани в 1998 г.	114
76. Назаров В.В., Мостовая С.И.	Находки лапидарных надписей на правом берегу Березанского лимана	114
77. Нужний Д. Ю., Ступак Д. В., Шиоловський П.С.	Розкопки пізньопалеолітичного поселення Семенівка 3 у басейні Трубежу у 1997- 1998 рр.	115
78. Оленковський М.П.	Дослідження пам'яток кам'яного віку в Нижньодніпровському та Присиваському регіонах	118
79. Онищук Я.І.	Дослідження на поселенні перших століть н.е. Попівці-IV у верхів'ях р.Ікви	119
80. Онищук Я.І., Довгань П.М.	Археологічні розкопки у верхів'ях р.Ікви	121
81. Остапенко М.А.	Дослідження експедиції "Хортиця" в 1998 р.	122
82. Пелещишин М.А.	Розкопки у Винниках біля Львова у 1997-98 рр.	124
83. Петраускас О.В., Шишкін Р.Г.	Розкопки могильника черняхівської культури біля с.Велика Бугаївка на Київщині у 1998 р.	125
84. Петрашенко В.О.	Дослідження канівської археологічної експедиції у 1998 р.	127
84. Плешивенко А.Г.	Курган Вознесенский в г.Запорожье	127
85. Попандопуло З.Х.	Исследования Запорожского областного краеведческого музея	129
86. Приймак В.В.	Дослідження зеленогайського та шпилівського археологічних комплексів	129
87. Приходнюк О.М., Вакуленко Л.В.	Дослідження Пастирського городища в ювілейному сезоні 1998 року	131
88. Прищепа Б.А., Ткач В.В.	Археологічне обстеження околиць Дубна	134
89. Редина Е., Хохоровски Я., Носова Л., Папучи-Владыко Е., Бодзек Я.	Раскопки античного поселения и могильника у с.Кошары Одесской области	136
90. Рець С.К.	Земляні укріплення доби енеоліту на береговому рубежі природної фортеці-схованки в Черкасах	136
91. Роздобудько М.В.	Дослідження узбережжя Канівського водосховища	138
92. Роздобудько М.В., Костюк О.В.	Дослідження городища доби раннього заліза на Лівобережжі середнього Подніпров'я	140
93. Романюк В.В.	Дослідження на півдні Київщини	141
94. Русяева А.С., Дятроптов П.Д., Хомчик М.А.	Нові відкриття на західному теменосі Ольвії	142
95. Секерская Н.М.	Исследование Никония в 1998 году	144
96. Скиба А.В.	Слов'янське поселення в околиці Пастирського городища	145
97. Стрихарь М.Н.	Спелеоархеологические исследования Варяжских пещер Киево-Печерской Свято Успенской Лавры	145
98. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Левченко Д.І., Мироненко К.М., Приймак В.В.	Розкопки в Полтаві	147
99. Ткаченко В.	Нові знахідки доби неоліту-енеоліту на Луганщині	149